

Víctor G. Labrado

La guerra
de quatre

L'AUTOMÒBIL NEGRE AMB INSÍGNIES MILITARS, passades les quatre de la matinada, el 19 de juny del 1946, va arribar a Sueca per la carretera de València. Passant per davant la caserna de la Guàrdia Civil, va vorejar el poble, fosc i desert, seguint una avinguda tota plantada d'arbres corpulents. Al fons de l'automòbil seia el comandant jutge Broco. L'acompanyava, a part del conductor, un soldat d'artilleria que l'assistia com a secretari. Van seguir l'avinguda, fins que van trencar a la dreta. Van embocar la carretera de Corbera, avançant sempre entre arbres. Els fars van il·luminar les últimes cases del poble.

Expert en la repressió dels delictes polítics, el comandant Broco aleshores presidia el Jutjat Militar número dos de València. S'intitulava en la documentació *jutge permanent i especial per a les províncies de València i Castelló i, de vegades, Albacete*.

Davant els fars, s'acabaven les cases de Sueca i continuava la carretera. A banda i banda, sempre soques robustes, iguals, succeint-se amb una mateixa separació. Les branques cobertes de fulla nova s'enllaçaven per dalt, de vora a vora del camí. La carretera s'elevava poc després, sense arbres, i empenia la pujada del pont. El mateix pont que feia uns minuts havia passat, en sentit contrari, el capità de la Guàrdia Civil de Sueca, disparat com un coet, amb un sol pensament: practicar la detenció del *paisà* Tomàs, el sospitós. El comandant Broco ignorava el fet. El seu cotxe avançava entre

l'estructura de ferro que permet el pas sobre el riu. Després va tornar a baixar i reprenia la recta plana, que s'allargava i es perdia novament sota una volta de fulla, sempre sostinguda pels troncs iguals. La nit negra i buida s'estenia damunt els camps d'arròs. Els pneumàtics, rodant sobre l'empedrat de la carretera, produïen una vibració i una sonsònia monòtones.

El comandant estava desitjós d'arribar a Llaurí, un poble que, abans d'aquella nit, no havia sentit anomenar mai. L'havien tret del llit encara no feia dues hores, després que al jutjat de guàrdia havia arribat un telegrama comunicant un fet insòlit: un individu acabava de disparar sobre l'alcalde i el cap de la guàrdia municipal d'aquell poble. El primer havia mort poc després. «Practique actives gestions forces Companyia captura assassí» acabava el telegrama. El signava el capità de la Guàrdia Civil de Sueca.

ENCARA AVUI, MIG SEGLE DESPRÉS DELS FETS, si hem de creure la tradició, tot va ser una conspiració dels comunistes. En l'opinió popular, això no té discussió: ho van fer membres de l'organització clandestina de la mateixa comarca, que les persones més ben informades poden recordar amb noms i cognoms: Ferragut, els germans Magraner, Escoto, Vendrell, Guillem, etc.

Dir-ne tradició potser és exagerat. El fet només és generalment recordat entre la generació que el va viure. Totes les persones que tenen més de seixanta-cinc o setanta anys, de més prop o més lluny, coneixen la història. En canvi, des dels cinquanta d'edat per avall, és molt difícil de trobar ningú que en sàpia res. Des d'un cert moment els nostres majors, sens dubte convençuts que pel cantó de la memòria no calia

esperar res de bo, van decidir que ja n'hi havia prou d'històries i de romanços. Van fer grans esforços per oblidar. Ací, el mecanisme de la tradició oral es va aturar, poc dalt o baix, quan van desaparèixer de la circulació les cartilles de racionament, que va ser també el temps de les primeres emigracions de jornalers cap a França i quan, tot alhora, els primeres turistes europeus arribaven a les nostres platges.

El tall entre les generacions ha estat, doncs, profundíssim. El de la suposada conspiració comunista és avui un tema per a raonar només amb jubilats, en desfaenades sessions de casino. La conversa necessàriament es mantindrà dins els límits d'un record molt esquemàtic i d'unes opinions sòlides i ben establides:

—Vosté se'n recorda, que van matar l'alcalde de Llaurí?

—Van ser els comunistes. El que ho va fer, el tenien amagat en una casa de Sueca. Va pegar a fugir i no el van poder trobar mai. Va passar a França i es va salvar. Els que el van ajudar sí que van anar tots a la presó.

—De primer no van detindre també un home de Sueca?, que no havia sigut ell, però el van culpar igualment.

—Sí. Li deien Tomàs. Molt conegut. Un home que no s'havia ficat mai en política. Quan van trobar els culpables, aquell pobre home ja l'havien fet blau a vara. Va estar poc de temps tancat. Era un home alt i gros. Quan va eixir va durar no res, uns mesos: mort dels passons que li van pegar. Ell no havia fet res, però la va pagar ell. La cosa va estar que Tomàs, el que no s'havia ficat en res, es dedicava al tracte, de comprar i vendre animals, i l'alcalde de Llaurí diuen si li devia diners, a Tomàs, perquè li havia comprat un carro i una

haca, i no li ho pagava. Per això la Guàrdia Civil, investigant investigant, es veu que no ho va investigar prou bé i li ho va carregar al primer que va trobar, a Tomàs. El van acusar d'haver enviat un, pagat per ell, a matar l'alcade.

L'HOME ENVIAT PER ALGÚ, no sabem qui, va arribar al poble amb bicicleta. En la nit, el fanalet groc taronja, enmig del manillar, fa una dèbil claror, sacsats per les irregularitats del carrer. Vestit amb roba fosca, l'home i la bicicleta semblen d'un mateix color negre. La gent que pren la fresca a la porta de les cases el mira un moment quan passa per davant. Pedala sense esforç visible. Maquinalment alça un genoll mentre enfonsa el peu contrari, subjectant el manillar amb els braços paral·lels i les mans ben aferrades. Sent el pes de la pistola, una Astra Patent del 7.65, que porta oculta no se sap on. Potser dins un saquet de tela ratllada, penjant de la bicicleta, dels que es feien servir per a endur-se el menjar *a fora*. Potser ficada entre la corretja i els ronyons. Ell vol semblar només un home que passa amb bicicleta.

Les versions no sempre coincideixen. Segons qui parla, trobem diferents explicacions del fet. Un altre jubilat, anònim, intervé en la conversa del casino:

—Això no és veritat. L'alcalde no li devia diners, a Tomàs.

—I com és que el van culpar?

—L'alcalde el van matar dos germans comunistes, de Llaurí, i per enganyar la policia, a un xic que no estava bé del cap, els dos germans li van dir: «Digues que ho has fet tu, perquè t'ho ha manat Tomàs, el de Sueca, que ven haques».

I el van fer amagar-se en un pontet de la carretera, per on passen les aigües que vénen de la muntanya, i li van deixar la pistola, un mocador i una barba de cotó en pèl, perquè el que va matar l'alcalde, quan li va disparar, es tapava la cara amb un mocador i una barba de cotó en pèl. I aquell xic que no estava bé del cap, la Guàrdia Civil el va trobar allí, encauat dins del pontet, i els ho va dir: «Ho he fet jo, i m'ho ha manat Tomàs, el de les haques, que és de Sueca». Per això va ser que la Guàrdia Civil va tancar Tomàs.

Vol semblar només un home que passa amb bicicleta, però necessàriament ha de fer estrany que algú passe amb les galtes ben faixades amb un cotó en pèl i un mocador, encara que afecta una calma absoluta, i es comporta amb moviments ponderats. Superposa al conjunt una boina. La poca llum del carrer li dibuixa un cap més de ninot que de persona. Presentat així, ja s'entén que l'home de la bicicleta no pot perdre temps. Un sereno, algú del veïnat o una autoritat podrien reaccionar contra ell, alertar el veïnat d'alguna manera.

Un moment abans han eixit del Casino l'alcalde i tres homes més. Han començat a passejar pel carrer de la Font avall i s'han aturat en un cantó. Xarren de qualsevol cosa. Un dels quatre porta gorra i uniforme de policia municipal. La pistola reglamentària li penja de la cintura.

Al mateix carrer, a la porta de l'Ateneu Musical, Vicent Magraner pren la fresca. Un amic que ix i se'n va a casa s'atura al seu costat un moment, li pregunta si ha sopat. Ell respon que ja ha sopat. L'amic fa memòria, es fica la mà a la butxaca i li paga una pesseta que li deu per l'última vegada que el va afaitar. Entre altres oficis, Magraner exerceix el de barber

ocasional. Quan acaben de parlar del sopar i de la pesseta deguda i pagada, se senten els trons. Dos o tres. Magraner s'alça de la cadira. Dels bars i de les cases ix un colp de gent. Una veu més potent posa el comentari. Diu si són coets.

Quan l'alcalde va eixir del Casino o *Café de la Falange*, l'acompanyaven el seu cunyat, un amic i el policia municipal. Segons van declarar l'endemà, devien ser al voltant de les 23.30 hores. Els quatre van anar passejant, al llarg del carrer Generalísimo Franco, popularment de la Font, fins al cantó amb Pintor Sorolla. Allí es van aturar els quatre, probablement perquè era el punt on divergien els camins cap als respectius domicilis. S'hi van quedar un temps indeterminat, conversant entre ells, drets en rogle. L'hora convidava a la divagació. Devia fer una nit molt agradable. Era 18 de juny. De 1946.

Van veure venir mentre parlaven un home en bicicleta. Els va passar a la vora i va trencar vint metres més avall, pel carrer de la farmàcia. Presentava la cara parcialment embenada, amb cotó en pèl i un mocador. No el van poder reconèixer. Van comentar el fet: devia fer-li mal el queixal, o potser havia caigut de morros, i anava a comprar-se algun medicament. No hi van donar més importància. La conversa va continuar.

Encara no havien représ el tema, l'alcalde es va adonar que el seu cunyat, situat enfront seu, li desviava la mirada per damunt el muscle i la fixava, sorprés, en algun punt situat més enllà de la seua esquena. L'alcalde es va voler girar. I va sonar el primer esclafit. No va tenir temps a veure l'home de la cara tapada, darrere d'ell. Seguit va sonar un segon

i, potser, encara un tercer esclafit. En això no es van posar d'acord els declarants, davant el jutge.

L'alcalde es va abraçar al que més prop tenia.

—M'han mort —va dir.

El seu cunyat es va inclinar sobre ell a veure què havia estat. El policia municipal va traure la pistola i va començar a córrer, darrere del que fugia.

El pistoler va trencar pel cantó del carrer de la farmàcia, corrent cap a la bicicleta, que havia deixat recolzada a la paret. Quan començava a pedalar, pel cantó van aparéixer el policia i, darrere seu, el cunyat de l'alcalde. En la pressa, l'agressor va llançar la pistola per dedicar-se als pedals amb tot el lleu. El policia va començar a disparar sobre ell i el cunyat de l'alcalde, corrent tant com li donaven les cames, li va arribar molt a prop, quasi a tocar.

Segons que van declarar després els dos persecutors, cal entendre que, mentre l'armat disparava, el desarmat li va passar davant, acaçant el que fugia amb bicicleta, sense que l'altre deixés de disparar fins a exhaurir la munició. Sembla estrany que no es produís una segona desgràcia. Més ben dit: tercera, perquè quan el pistoler es perdia definitivament carrer avall dalt de la bicicleta i el cunyat de l'alcalde, renunciant a la persecució, se'n tornava desalenat, es va trobar que el policia ja havia caigut a terra. Ferit ell també, només havia pensat a acaçar el pistoler, fins que li van durar les forces.

A l'atemptat va seguir el rebombori que es pot imaginar. Van començar a acudir veïns al lloc del fet i, un entre tants, Vicent Magraner. Mentre els uns traslladaven els ferits a cal metge, els altres venien a inspeccionar els llocs. Els més atrevits van voler

seguir pel carrer de la farmàcia avant, fins als afores del poble, buscant el rastre de l'agressor. L'emoció col·lectiva va créixer encara més quan algú va trobar enmig del carrer la pistola que aquell havia deixat caure mentre fugia. Els afortunats es van obrir pas, decidits a presentar l'arma a la Casa de la Vila. Persistint en la recerca, uns altres veïns encara van trobar un parell de bales. Mentre les exhibien, dins el palmell de la mà, brillant a l'escassa llum del carrer, van passar dos cotxes en direcció a la carretera. S'emportaven els ferits a València.

Encara es va fer una altra aportació de proves materials: pel carrer de la farmàcia va tornar un pilot de veïns. Duien una bicicleta que havien trobat molt prop del poble, caiguda a terra i amb la cadena fora del plat. Del grup dels curiosos que la portaven se'n va separar un home i es va avançar fins a Vicent Magraner, se'l va endur a part per dir-li en veu molt baixa:

—És la teua bicicleta.

LA BICICLETA, NEGRA, AMB UNA RATLLA BLANCA pintada en el tub inferior del quadre, amb una bossa de pell per a la ferramenta, penjada a l'angle prop del selló, i una cadena amb cademat blanc per a defensar-la de possibles robatoris, tenia un aspecte inconfusible: la mateixa que Vicent Magraner havia fet servir durant anys.

—Ara diran que ho has fet tu.

Les autoritats no creuran en coincidències. Els antecedents personals i familiars de Magraner han pres actualitat i nou sentit: la seua militància d'esquerres durant la guerra és públicament coneguda; té un germà exiliat a França des de l'any 39 i un altre, el més menut, desertor de l'exèrcit i

fugitiu des del 44, i ara la seua bicicleta apareix abandonada per l'homicida. Tot l'assenyala.

Mentre Magraner meditava la decisió que prendria, els veïns més manifassers no es resignaven a desistir, volien continuar la recerca. Mai una acció tan espontània i desorganitzada no ha donat uns resultats tan espectaculars. Se suposava que el criminal devia anar perdut pel terme, desmuntat i desarmat. Algunes persones propietàries de pistoles o escopetes voldrien eixir al camp per fer una batuda. En aquest punt, venint de la carretera apareixia un cotxe tot ple de guàrdies civils. S'aturava davant la Casa de la Vila, s'obrien les portelles i en baixaven el capità de Sueca, el tinent de Cullera i tres números amb l'armament reglamentari. La iniciativa popular es va desinflar davant la presència de l'autoritat competent. L'emoció, no. Ara i adés, tota la nit una notícia n'atropella una altra. Va tornar un dels cotxes que havien eixit cap a València. Des de fora, els veïns van reconèixer el seu metge. El cotxe va parar davant de casa l'alcalde. En un tres i no res es va escampar la veu que, uns pocs quilòmetres lluny del poble, havien fet mitja volta perquè el ferit no tenia cap esperança de sobreviure. El policia municipal havia tingut més sort i continuava cap a l'hospital. Tot seguit, sense donar repòs a l'emoció col·lectiva, es produïa una altra imprevista novetat. L'autoritat, després de comprovar la xapa d'identificació de la bicicleta, havia anat a tocar a la porta del propietari i ja no l'havien trobat a casa. Havien fet tard.

Vicent Magraner, bon coneixedor de tota aquella contornada, sabia esquivar la Guàrdia Civil de la comarca, mobi-

litzada tota en pes quan l'havien avisada que el pistolero havia pogut fugir. Prudentment, Magraner va evitar el riu. Devia suposar que ja vigilaven els ponts i, vorejant la serra del Cavall Bernat, va fer camí devers Alzira.

Mentre ell corria esperitat, sol, de nit, anant pels camps, les autoritats congregades a la Casa de la Vila ja havien trobat una teoria per a explicar-se el fet. No es pot dubtar per quin cantó van prendre: la primera providència acordada i posada per obra va ser la detenció de Ferragut, el comunista més acreditat del poble; la segona seria telefonar al jutge especial, el comandant Broco, titular del Jutjat Militar número dos de València. L'atemptat a l'alcalde de Llaurí començava així a adquirir consideració política, a representar-se com un fet d'armes relacionat amb la guerra, acabada sis anys abans però que els maquis, dirigits pel Partit Comunista, s'esforçaven a reprendre des de la victòria dels Aliats a Europa i al món. Com a evidències en aquest sentit, el capità de la Guàrdia Civil de Sueca, que havia assumit provisionalment la investigació, només disposava d'una bicicleta abandonada per l'assassí, d'un propietari de bicicleta desaparegut i de les biografies dels germans del propietari.

Deixarem ara el capità escoltant un grup de veïns entusiastes que, a les dependències municipals de Llaurí, l'informen de les biografies dels germans Magraner. Mentrestant el comandant jutge Broco, al seu domicili de València, acaba d'abandonar el llit, es botona l'uniforme i es disposa a baixar l'escala per pujar al cotxe que l'espera a la porta de casa.

Tot alhora, uns números de la Guàrdia Civil condueixen, caminant per la carretera de Favara, un detingut. És

la següent i imminent sorpresa que es prepara per als que, a Llaurí, han decidit no gitar-se en tota la nit: els guàrdies han descobert un altre sospitós, arrupit dins una androna que travessa la carretera, i li han trobat un curiós equipatge consistent, entre altres peces, en una pistola de cuiro, buida, i un pot de llanda, ple, amb cinquanta-dues bales. Si hem de creure les seues posteriors declaracions, a hores d'ara ja ha rebut més d'un colp de culata i algunes galtades. Abans que arriben el detingut a l'Ajuntament de Llaurí i el jutge a l'automòbil que l'espera, obrirem un llarg parèntesi per fer lloc a tres biografies.

ENTENGUEM-NOS: no és l'objecte d'aquesta crònica aclarir qui va ser, ni per què ho va fer, el que va assassinar l'alcalde de Llaurí, que en pau descanse. Ni això fóra possible ara, tants anys després. Més interès tindria establir per què va pagar qui no devia, que aquesta és la modesta opinió del cronista.

En el moment de començar a escriure —primavera de l'any 2000—, el lector ja deu entendre que, havent transcorregut més de mig segle després dels fets, les dificultats són òbvies. Els protagonistes han desaparegut quasi tots i els pocs que han sobreviscut al temps no han volgut parlar. És un dret que ningú no els pot discutir. Potser no esperaven tampoc que ningú els cregués, o no han volgut reviure un passat que volen oblidar. També el temps n'ha eliminat la gran part dels testimonis, o els ha fet confús el record que dels fets tenien.

Tot no són, però, desavantatges: cinquanta anys després d'haver-lo instruït el comandant jutge Broco, l'expedient seguit per l'atemptat contra l'alcalde de Llaurí, assenyalat amb la notació 436-V-46 als arxius militars, ha deixat de ser inaccessible i passa a ser considerat documentació històrica, a disposició dels investigadors. No caldrà dir que la informació continguda en aquell expedient, instruït per un jutge militar, s'ha de considerar amb les màximes prevencions.

La narració que el lector, si persisteix, trobarà en aquest llibre, doncs, serà incompleta. Massa sovint, curiositats ben legítimes quedaran sense resposta. El culpable no hi apareixerà,

al final de tot, lligat de mans perquè els amadors de la justícia el puguen conduir, ansa per ansa, a no importa quin íntim tribunal. Ara bé: allò que s'ha salvat en la memòria, escrita i oral, pot suggerir el conjunt i el fons de la història. Si admetem que el coneixement és sempre imperfecte. Si acceptem que només en la ficció les històries poden aparéixer redones i acabades. I el que és més difícil d'acceptar: creure que davant certes realitats, la ficció fóra una forma, imperdonable, de frivolitat. Dit tot això, aquesta crònica o intent potser no es justifica encara plenament, però el lector queda ben advertit.

La narració que segueix, doncs, recull només fets comprovats, relacionats amb la resistència clandestina al règim del general Franco, organitzada a València i les comarques properes, arran de la victòria aliada a Europa. El resultat és una crònica parcial de la resistència. Doblement parcial: per incompleta i perquè el cronista, salvada l'objectivitat dels fets, no sap ni vol dissimular l'afecte pels vençuts.

L'itinerari inclou una multitud de testimonis i tres biografies: la d'un personatge que ja ha estat presentat, Tomàs, i les de dos més que encara no han aparegut, Rafel i Carmen, de setanta-cinc i vuitanta-cinc anys d'edat respectivament, en el moment d'escriure aquesta crònica. Perquè, de fet, l'episodi de Llaurí només es pot entendre com a peça d'una llarga cadena d'intencions i casualitats que va començar, molt abans, en algun moment de la vida de Tomàs, de Rafel i de Carmen. En el desig de rectificar la història que va créixer en Rafel i en la bellesa, que sempre és involuntària, de Carmen. La part de Tomàs és més difícil de definir. Potser es va limitar a una certa popularitat, a una personal mala sort, o a l'exercici d'una professió en què era fàcil guanyar-se enemics.

Si Rafel i Carmen han tingut la generositat de contar personalment al cronista els fets que van viure, en canvi la informació biogràfica sobre Tomàs, que, nascut el 1890, no va arribar al temps present, ha calgut recollir-la de persones que en vida el van conèixer. Altres fets i dades, que fan la història més intel·ligible, són aportació de molt diversos testimonis. Alguns han volgut restar en l'anonimat. Altres, quan el cronista ho ha estimat convenient i ells hi han consentit, apareixen citats pel nom. Uns altres encara, en virtut de la seua intervenció en els fets narrats, ha calgut incorporar-los com a protagonistes del relat. Sense oblidar el correcte comportament del personal responsable del Jutjat Militar número setze de València que han facilitat la consulta dels documents. Tots ells ha fet possible aquest llibre. Que els lectors els ho agraisquen, i quede la responsabilitat dels errors i imperfeccions, que ben cert se'n trobaran, a càrrec del cronista compilador.

DIU RAFEL QUE VA INGRESSAR EN LA GUERRA «corrents amb la pilota davall del braç perquè estaven pegant tirs pel poble». L'estiu del 36 Rafel tenia deu anys i se sentia investit d'un prestigi nou. Després de superar uns exàmens duríssims, en què l'autoritat acadèmica local havia invertit hores i hores a triar i garbellar els estudiants més ben dotats de Sueca, Rafel havia guanyat una beca d'estudis i esperava impacient el començament del curs. El seu futur estava decidit: estudiaria moltes matemàtiques i quan seria fadrí construiria ponts, potser també algun camí o canal, però sobretot ponts.

La guerra havia començat. Les persones s'aplegaven al voltant dels que sabien llegir bé perquè els dictassen les

notícies del diari en veu alta, o anaven a escoltar-les a les cases on tenien ràdio. Eren aparells com caixons, solemnes, amb uns botons i una agulla que corria buscant les veus, enceses, peremptòries. Deien que aquella seria la guerra de tots.

A Sueca, els tres primers dies de guerra havien passat i ja anava un bon tros del quart sense produir-se cap incident. La vida local semblava encara la de sempre. Aquell dia el becari Rafel també havia acudit, ben calçat, al portal de Cullera per jugar amb els amiguets l'habitual partit de futbol. El terreny de joc era el rectangle enrajolat d'un sequer d'arròs, voltat d'una tanca adornada amb una certa fantasia modernista, al qual s'accedia per una porta de reixa providencialment oberta. Es trobava el sequer en un espai urbà indefinit, entre el poble i el camp, més enllà de la placeta i la casa de les xiques. A l'hora que, com sempre, «començava el moviment», perquè les xiques de la Leonor rebien les primeres visites encara amb el sol ben alt, aquell dia un home prudent va interrompre el partit. Alguns xiquets s'havien distret del joc i vigilaven els homes que arribaven a ca la Leonor. La majoria de jugadors provava de mantenir-se o d'entrar al pilot dels que decidien el joc. Movent-se en eixam tots alhora, avant i arrere, creuaven les canelles amb fúria, disputant-se la pilota, quan els va interrompre aquell, des de la porta. Els va preguntar de qui eren.

—Som del carrer Nou.

—Jo sóc del camí de Riola.

—Aneu-vos-en a casa, que és perillós. Per dins el poble van amb escopetes...

Aparentment, li van fer cas i van començar a caminar; no cap a casa, però, sinó buscant el perill. Els primers esclafits els van fer alçar el cap, orientant-se. Se sentien per la banda de l'Ajuntament. Van dubtar només un moment entre la curiositat i la prudència. Era un rebombori sinistre, que creixia amb molta empena.

Aquest incident, que en la memòria de Rafel ocupa el lloc del més antic record de guerra, cal datar-lo el 22 de juliol de l'any 36. Aquell dia es va produir a Sueca l'assalt als casinos. Diversos grups de voluntaris van ocupar les emblemàtiques associacions recreatives de la Llanterna i el Casino de Baix, llocs de reunió habitual de la dreta suecana. El tiroteig va ser més una festiva proclamació que no un autèntic enfrontament. Malgrat el volum de pólvora cremada, quasi no es van registrar danys a les persones. La gran part d'armes van disparar en un mateix sentit, amb poquíssima resistència de la facció desposseïda, perfectament conscient que a València el colp militar ja havia fracassat.

Rafel i els seus amics es van ficar de cap a l'embolic. Davant l'Ajuntament, un municipal armat amb un rifle es comprimia contra el pedestal de la farola, tota de ferro colat, i apuntava cap al campanar de Sant Pere. Ells van travessar la plaça, corrents per davant el tirador, i van voler embocar el carrer de Sant Cristòfol. Per allí no es podia passar. Per les finestres del casino eixia fum i gent. Les persones es despenjaven arrapant-se a la paret, fins que saltaven damunt l'empedrat, de cul a terra, i s'alçaven tossint i espolsant-se la roba. Baix els esperaven homes amb escopetes, els posaven la mà al muscle

i els empenyien per fer-los formar, detinguts. Una fumeguera espessa creixia des de totes les finestres. El desordre era espantós. Un home que havia trobat camí per les escales del casino baixava maleint els incendiaris. Va eixir i es va encarar amb ells, insultant-los obertament. Un dels assaltants, desarmat, que només portava una botija a la mà, la va retirar arrere i, tant com li donava el braç, va projectar la botija amb un ampli moviment circular contra el cap de l'home indignat.

Rafel es va trobar sol. Els seus amics, convençuts que més valia tancar-se dins de casa, havien pres cadascú el seu vent.

Rafel va fer la volta al mercat pel carrer Vall i de nou, volent fugir, es va trobar dins l'embolic. Pel carrer Mare de Déu, més homes amb escopetes conduïen una fila de detinguts. Davant l'hostal de les Quatre Portes, Rafel va fer un mal pas i va redolar per terra. Un escopeter s'adreçava a un detingut:

—Vosté no té vergonya de plorar?

—És que jo no he fet res.

—Vaja-se'n a casa i no plore.

—Jo tampoc no he fet res... —va provar a dir un altre detingut.

Mentrestant, Rafel ja s'havia alçat. Només havia començat a caminar que un home el va aturar:

—Xiquet, no pots passar, que et pegaran un tir.

El va fer entrar a l'hostal. Dins tot era molt fosc. Un pilot de gent feia comentaris en veu baixa. De tant en tant sentien alguna escopetada. Passava el temps i tornaven a tocar a la porta. Obrien amb precaució. La campana de Sant Pere feia uns drings aguts, com si dos dits enormes pessigassen la vora d'una gran copa.

—Estan tirant contra el campanar.

L'anella de la porta va tornar a picar. Van obrir un pam.

—Què vols?

—Teniu Rafelet ací dins?, el fill de Rafel *el Carboner*.

Venia de part de la família. Se'l volia endur a casa. A la porta de l'hostal li va dir, mentre alçava els braços i entrellaçava els dits de les mans al tos:

—Posa't les mans al cap. Anem a poc a poc.

Rafel tenia el destorb de la pilota, va dubtar i, obedient, amb una mà se la va subjectar contra l'orella, mentre amb la mà lliure s'equilibrava el cap fent pressió per l'altra banda.

—Ta mare està patint. Ton pare no ha tornat.

Rafel també tenia notícies per a ell.

—A ton pare li han trencat una botija al cap.

Mans al cap, movent-se amb parsimònia, van arribar tots a la carboneria del carrer Nou, on la família de Rafel tenia botiga i casa.

A LA PLACETA DEL CONVENT, després de la feta dels casinos, l'església de la Mare de Déu, com la de Sant Pere, va patir l'espoliació inevitable: les imatges, els ornaments sagrats i el mobiliari anaren al muntó. Tot fet llenya, ho van cremar i abandonar amb notable irreverència. Les restes van fumejar durant dies, enmig del carrer, a la vista de tothom.

El remolí de desordre i destrucció privilegiava la placeta del Convent, al cap del carrer Nou. Rafel només havia d'eixir de casa i fer quatre passes per tornar-s'ho a trobar tot. Les parets del vell convent, esdevingut presó, guardaven la por de tants detinguts. Ningú no sabia què els farien. Al

costat apareixia l'església de la Mare de Déu, amb les portes sempre obertes. Davant l'església, hi havia el pedestal de la creu arrancada i tota l'escampada d'enmig de la plaça. Les mares els havien advertit i només els xiquets més descarats s'atrevien a furgar entre les restes i endur-se una mà de sant, un péntol de domàs, una campaneta o un braç de canelobre. En l'interior desolat del temple, les voltes semblaven més altes i els racons més foscos. Prop del presbiteri, la pudor tombava de tos. Tot al voltant, una estesa de cagallons i pixarrades hi dificultaven el pas. L'opinió d'alguns xics més fadrins i entesos era que els capellans es portaven allí les putes i, després de les orgies, feien alegrement les seues necessitats per burlar-se de Déu i sa Mare, i de la bona fe de les persones que anaven a missa.

El mateix dia que van començar a buidar i cremar l'església, a mitjan vesprada, els amiguets de Rafel van passar per casa a buscar-lo i, tots junts, van fer cap a la porta de la presó, que bullia de gent. Un homes s'encaraven al carceller. D'esquena a la porta tancada, l'home sol resistia. Imposava encara un respecte molt dèbil:

—Jo només puc entregar els presos a la justícia.

Prop d'aquell grup de més atrevits, una dona jove, esvelta, vestida de negre espés, per un dol recent, convencia els que li feien rogle. Van començar a veure's homes armats amb escopetes passant entre la gent. S'anaven posant costat per costat, darrere dels que discutien amb el carceller. Curiosos i còmplices s'avançaven en pinya al seu voltant. Rafel, enmig del bolic, no entenia res. Li va fer girar el cap una veu potent, de dona:

—Poble de Sueca, només demane justícia!

La jove de dol se n'havia pujat a un banc i, per damunt els caps de la multitud, cridava assenyalant la presó:

—Els van matar mon pare.

Tancava el puny, amb el braç estés, i tornava a assenyalat, demanant justícia.

Davant seu, Rafel va sentir un moviment de recul, li van xafar un peu, la massa humana que tenia davant va fer lloc i, després que el van saccar i comprimir, va poder traure el cap. Es va quedar en primera fila, molt prop de la paret. Havien obert la porta. El carceller havia cedit. Davant la façana de la presó s'havia desocupat un espai o corredor molt estret, entre la paret i els quinze o vint escopeters.

—Mateu-los! —cridava la jove de dol i darrere, pertot, van començar els crits d'exigència. Insistien en un nom, o malnom:

—Panou! Panou!

I van traure Panou i tres o quatre més, tots guardes del terme. Rafel els coneixia tots, perquè feien por als xiquets i els acaçaven si els veien furtar pomes o peres o taronges pels camps. Els llargs canons negres els apuntaven al pit, a la cara, al ventre, i algú brandava, per damunt de tot, una crossa de les que a les processons es fan servir per a recolzar l'anda.

—Ai mare! —va cridar desesperat un dels detinguts.

—*Ai, mare*, fill de puta? —va dir el de la crossa—. I l'innocent que va matar?

I dient això va descarregar la crossa entre cap i coll al que es lamentava. Aquell va perdre peu i va doblegar els genolls.